

STATI

Didaktika a pedagogika u Komenského

KLAUS SCHALLER

Anotace: Ve filozofickém zamyšlení nad recepcí díla Komenského ukázal autor na neudržitelnost pojetí redukovat filozoficky založenou pedagogiku Komenského na pouhou utilitárně zaměřenou didaktiku.

Klíčová slova: didaktika, pedagogika, pansofie, pansof, třístupňové vědění, náprava věcí lidských, univerzalizmus.

Nejpozději od objevení Komenského pansofického posledního a hlavního díla „De rerum humanarum emendatione consultatio catholica – Obecná porada o nápravě věcí lidských“ v hlavní knihovně halského sirotčince Dmitriem Čizevským (1935) a jeho uveřejněním v roce 1966 v Praze je redukce Komenského politicko-pedagogického univerzalizmu na didaktiku nepřijatelná. Toto nedorozumění dosahuje daleko: už Johann Jakob Redinger (1619–1688) nazval Komenského „einen weitberühmten Kunstsprachlehrer – světoznámým a uměleckým učitelem jazyků“, a našel pro tento posudek četné následovníky. Jiné stránky Komenského byly polemicky potlačovány; po dlouhou dobu, poslouchaje jiné hlasy 17. století (Samuel Maresius, Nikolaus Arnold), ovlivňoval mínění svým „Dictionaire historique et critique. . .“ Pierre Bayle (1647 až 1706), který nazval Komenského šejdířem, taškářem, padouchem a podvodníkem, a pro Johanna Christopha Adelunga (1732–1806) je Komenský nakonec vzorem náboženského blouznivce; Pansofie mu byla „koníčkem, na kterém Komenský až do vysokého věku jezdil“.

Taková neotesaná kritika je neslýchaná. Neskrývá se za touto pomluvou, ba likvidací Komenského něco více než pouhá čtenářská chyba? Adelung odpovídá sám na tuto otázku a říká, že Komenský sledoval pansofií tento úmysl, „docela převrátit celou měšťanskou ústavu“. Vzhledem ke Komenského spisu „Angelus pacis – Anděl míru“, který poslal v roce 1667 poslancům Holandska a Anglie do Bredy, aby ukončili anglicko-holandskou námořní válku, čteme u Adelunga: „Můžeme si lehce představit, jak působil tento nesmysl na shromáždění osvícených státníků.“

Pro Františka Palackého v roce 1829 bylo Baylovo posouzení, které se zakládalo na pouhém doslechu, ještě v jisté míře přijatelné. Ale Adelunga pokládá za hlavního mluvčího kritiky proti Komenskému a jeho výroky se mu zdají vrcholem nestoudné a neoprávněné urážky. Avšak já se chci opovážit postavit se proti Palackému s tím, že Adelung měl naprosto pravdu se

svým citovaným prohlášením a že právě v tom se jeví důležitost Komenského životního díla dnes pro nás. Komenský chtěl změnit a zlepšit vládnoucí poměry: Právě toto, totiž náprava lidských věcí, byla hlavním cílem Obecné porady. Co se mluvčím 18. století zdálo být pokleskem: Uvést změnou a zlepšením to, co nebylo v pořádku, do pořádku — právě to si zaslouží náš plný souhlas. Přesně v tomto bodě se můžeme od Komenského učit.

„Celá měšťanská soustava“, jejíž převratu se obávali s Adelungem od Komenského pansofie, byl západoevropský osvícený absolutismus. Komenského univerzalizmus působil rušivě na zájem o vládu politické, společenské a církevní soustavy. Co všechno se musilo zdát podezřelým: Jeho zastávání utlačovaných chudých ve spisu „Listové do nebe“ (1617/1619); jeho usilování o mír mezi náboženskými vyznáními (náboženský rozhovor v Toruni), mezi státy (uvedený „Angelus pacis — Anděl míru“); jeho boj proti papeži jako „antikristu“ a papežskému výkladu závěrečného aktu Westfalského míru („Syllogismus orbis terrarum practicus“ — 1657/1665); jeho bojové spisy, jako jeho „Panegyricus Carolo Gustavo“ (1665); důvěra, kterou vložil do politických zjevení Mikuláše Drabíka a jiných („Lux in tenebris — Světlo v temnotách“ — 1657), jeho „Letzte Posaun über Deutschland — Poslední posoun nad Německem“ (1665), také „Clamores Eliae — Křiky Eliášovy“; dále jeho boj proti unitarismu sociniánů, kteří připravili myšlení osvícenství a jeho intronizaci; jeho „Mojžíšova fyzika“, která upozorňovala více na kvalitativní rysy jsoucna než na jeho kvantitativní vztahy; jeho zápas proti kartesianismu, tj. filozofii Descarta a jeho následovníků, proti kartesiánské vědě, kterou Komenský na jedné straně obdivoval, na jiné si ji ale ošklivil jako ďábelské dílo, protože tato věda nehledí na to, že vědou zajištěné umět — udělat se nehodí k humánní míře jednání, nýbrž jediné ratio rerum, řád a pravidlo věcí (vnímány v pansofii smyslovými orgány a vírou), které blaho lidstva ponechává mírovému záměru Boha, jenž se jeví ve správném jednání člověka; také jeho technické vynálezy jako podivuhodné „Mobile Perpetuum (MP) — věčný samohyb“. — Jedině Komenského pedagogika se zdála nepodezřelá mocenskému zájmu společenské soustavy, ba spíše prospěšná, a proto, chápána jako obnažená didaktika, vysloužila si důraznou podporu státu a celé veřejnosti.

Friedrich Hähn (1710—1789) předal 18. století, století osvícenství Komenského didaktiku pro používání ve škole a při vyučování, které se více a více stávaly věcí státu a tak vstoupily do služeb jeho absolutisticko-merkantilistických zájmů. Didaktika Komenského byla chápána — právem nebo neprávem — jako nejužitečnější nástroj, jak prosadit důrazně v mládeži politické, společenské a ekonomické záměry vládnoucích vrstev společnosti.

Ale toto použití Komenského spisů jako pouhé didaktiky neodpovídá záměru jejího autora. Nejde mu o to, že lidé, každý jednotlivec, prosazují ve světě svou více či méně partikulární vůli zaměřenou k soukromému zdaru (Komenský poznal během svého života častokrát, kam to vede: Svět se stal labyrintem („Labyrint světa a ráj srdce“ — 1631/1632), jemu však šlo o to, aby celé lidstvo, každý jednotlivý člověk, uskutečnilo ve světě Boží vůli lásky. Všechny lidské poměry jsou zvráceny: věda, politika a náboženství. Úkolem člověka je jejich zlepšení. Zlepšení se však nezdaří, když se přitom člověk snaží pro-

sadit stále jenom svou vůli — člověk, který se spoléhá pouze sám na sebe a drží se sám sebe — člověk „samosvojnosti“ není právě při sobě.

Tento člověk žije v cizině, stojí v „jinudosti“, jak vysvětluje rané dílo „Centrum securitatis — Hlubina bezpečnosti“ (1625/1633), a není schopen sám zlepšit dílo. Pouze když se drží Boha, když se drží Krista, ve kterém se božská vůle lásky stala tělem, umí rerum humanarum emendationem — emendaci lidských věcí — vzít na sebe a uskutečnit.

Tato souvislost všeho, kterou Komenský popisuje Pavlovým vzorcem: (od Boha — Bohem — k Bohu, je předmětem pansofie (všemoudrosti). V jejím středu stojí Komenského pedagogika: „Pampaedia — Vševýchova“ je čtvrtou, tedy prostřední částí sedmidílného emendačního plánu nazvaného Všeobecná porada (Consultatio catholica), a proto vševýchova umí zprostředkovat člověku jeho úkol, aby učinil nápravu všeho (emendatio omnium). Jeho pansoficky orientovanému jednání je svěřen nový svět Boží („Panorthosia — Všenáprava“). Komu skutečně jde o zlepšení lidských poměrů, má se především starat o školu a vyučování pochopené pansoficky: „Má-li se toto jeviště světa zcela změnit, je nutno, aby se od nejhlubších základů změnilo všechno lidské učení, a to těmi způsoby, které ukazuje pansofie.“ A to se má stát k vůli Bohu, lidem a věcem: „Potřebnost vzdělání všech lidí se ukazuje, uvědomíme-li si, že na tom záleží Bohu, lidem i věcem samým. Bohu, aby nebyl oklamán o zamýšlený cíl stran lidí. Lidem, aby nepřišli o společenství s Bohem, to jest o svou blaženost. Věcem, aby nezávisely stále na marnosti, když jich lidé užívají nesprávně (to jest ani k Boží slávě ani ke své spáse).“ Takto stojí ve středu Komenského pansofie, zaměřené k nápravě lidských věcí, pedagogika.

Tradování Komenského pedagogiky jako holé didaktiky je beze sporu zkrácení ba zvrácení autorova záměru. Tak by byla neplatná i Komenského věta: „Všechno, co jsem napsal pro mládež, nepsal jsem jako pedagog, nýbrž jako teolog.“ A přece výklad Komenského teologie, filozofie a pedagogiky není bez vodítka: spíše najdeme v díle Komenského bod, jehož možnost zneužití mu zpočátku nebyla dost jasná; na malou chvíli se od něho nechal odvést směrem, který vypadal jako zrada jeho vlastní pansofie; ale později, snad příliš pozdě, jej rozpoznal jako bludnou cestu (labyrint); přesto od toho bodu neustoupil, nýbrž určil mu pevné místo ve své teologicko-filozofické soustavě. Toto podivné kolísání jeho didaktiky-pedagogiky budeme sledovat v tomto článku.

Přitom si musíme vzpomenout, že metodicko-didaktické otázky v pedagogických úvahách se staly od začátku 17. století středem zájmu. Francis Bacon Verulámský (1561—1626) vyslovil ve svém díle „Novum Organon“ (1620), úvodní části svého „Instauratio magna scientiarum — Velká instaurace věd“, programatickou větu: „Lidské vědění a umění koincidují v totéž — Scientia et potentia humana in idem coincidunt“. Tato věta se stala heslem měšťanstva v průběhu jeho osvobozování z pout církevní a feudální vázanosti. Původ a stav by neměly v budoucnosti ovlivňovat možnosti lidského jednání ani vědění. Každému člověku by mělo být povoleno přivlastnit si takové vědění v jeho neomezené plnosti.

Didaktická vynalézavá schopnost hledala tehdy i později vzhledem ke krátkosti života „norimberský trychtýř“, který se zdál rychle, jistě a příjemně nalévat do hlav mládeže optimální množství vědění. — 17. století je tak dobou zrodu vyučovacích strojů.

Povzbuzen tímto didaktickým hnutím rozvinul také Kořenský svou didaktiku, kterou rovněž dobově nazval didaktika, totiž „Didactica magna — Velká didaktika“ (1633—1638/1657). Ovšem v návalu takového nadšení bylo i velké nebezpečí, aby se nepřehlédlo, že Baconova „Instauratio magna scientiarum — Velká instaurace věd“ byla vedena zájmem člověka o vládu nad přírodou („Interpretatio naturae sive regnum hominis — Vysvětlení přírody nebo vláda člověka“), zatímco by zůstala nezodpovězena nevyřešená otázka, jaká vláda byla vlastně míněna: vláda svévolného člověka, který myslí pouze na sebe, nebo vláda toho člověka, který je veden boží vůlí lásky. Odpověď na tuto otázku by zřetelně zahrnula rozdíl mezi vynálezy početných didaktiků onoho století a pansofickou didaktikou Komenského jako pedagogikou.

Kritéria působivosti v novodobé didaktice: cito, tuto et jucunde (rychle, jistě a příjemně) se najde také u Komenského na mnohých místech doslovně i ve změněné formě (cito, jucunde, solide — certo, cito, jucunde — celeriter, jucunde, certo — certo, faciliter, jucunde). Ve spisu „Schola ludus“ („Škola na jevišti /Škola hrou“) (1651/1656) říká Komenský: „Život by nestačil, kdybychom si předsevzali procestovat svět na vlastních nohou; přece bychom doma sedíce mohli všechno rychle, jistě a příjemně proběhnout“, tj. kdybychom vždycky brali didaktické prostředky v úvahu. Podle desáté kapitoly díla „Nejnovější metoda jazyků“ (1643—1647/1649) je cílem metody „rychlé, příjemné a důkladné vyučování“, a ve „Velké didaktice“ věnoval tomuto návrhu kapitoly 16, 17 a 18.

Didaktika 17. století a jak uvedeno nejprve také Komenskému se zdálo vyučování být problémem, který může být vyřešen především technologicky. Velké vynálezy minulých století nabízejí poučné vzory pro jeho řešení, především hodiny a umění knihtisku; Komenský napsal dokonce i spis pod názvem „Podle zákonů mechaniky sestavený didaktický stroj“ (1657).

Jak přesné byly Komenského znalosti ohledně knihtisku, to ukazuje už kapitola 32 „Velké didaktiky“ (v jejím českém rukopisu /1628—1630/ tyto věty ještě chybějí) a potom především spis „Živá tiskárna, to je umění tisknout stručně, přitom však obsažně a lehce nikoli na papír, nýbrž do mysli moudrost“ (1657): „Překrásným božím darem je vynalezení typů, jimiž se co nejrychleji rozmnožují knihy. Překrásnou věcí bude konečně umění, jak tisknout podobnou rychlostí do mysli knihy a moudrost; ovšem dá-li nám Bůh, abychom je našli. — Tiskařství je umění, jímž se tisknou myšlenky úžasnou rychlostí na papír. Živé pak tiskařství je umění, jímž se podobnou rychlostí vtiskují tytéž myšlenky v mysl.“

V základě můžeme souhlasit s tímto pojetím, ale přece jenom musíme konstatovat, že se Komenský, podnícen didaktickým hnutím a posedlý technickými zázraky, vydal s těmito podobenstvími na náledí a dostal se do nebezpečí, že nesplní své přání, které tkvělo v nápravě lidských věcí, jež vždycky byly zkažené sobeckými lidmi. Také z Velké didaktiky se může sice vyčíst pansofic-

ký kontext, ale ustoupil tam v takové míře do pozadí, že tomuto pedagogickému dílu hrozilo nepochopení, že bude pokládáno za pouhou didaktiku. Pro tohle nechybí svědectví.

Komenský poslal svůj rukopis „Velké didaktiky“ svému příteli Joachimovi Hübnerovi (1611–1666) do Anglie a v roce 1639 dostal od něho zničující kritiku. Hübner nechtěl být počítán k oné pedagogické nebo – lépe řečeno – didaktické sektě a napsal: „I když hodně lidí věří, že didaktika by byla nejlepší zárukou pro lepší budoucnost, nepochybuji o tom, že didaktika sebou nese nejhorší a pro budoucnost nejvýš neupotřebitelné věci a že je největším zlem pro vědu a církve . . . Chci ti jenom krátce ukázat, že tvoje didaktika bez pansofie nemá žádoucí užitek . . . Tvoje didaktika totiž neukazuje dost nutnosti, aby mohla být spojena s tvou pansofií.“ Hübnerovi zřejmě ušlo, že v Komenského didaktice byl jeho záměr naprosto dostatečně vyjádřen. V tomto smyslu Komenský řekl: „Nám nyní dostačí, co jsme ukázali: jako byly vynálezem knihtiskařství rozmnoženy knihy, nositelky vzdělání, tak vynálezem didachografie neboli panmetodie může být rozmnožen počet lidí vzdělaných na veliký pokrok věcí lidských, podle onoho výroku: Množství moudrých je spásou světa (Moudr. 6,26).“ – Ještě v roce 1659 si vyžádal Nikolaus Arnold (1618–1681) pansofii místo mnohých vydání „Dveří“ (Janua) a „Předsíně“ (Vestibulum).

Tato kritika nebyla u Komenského bez ohlasu. Opakovaně si stěžoval, že okolnosti ho upoutaly ke školní práci a k psaní školních knih. Magnus Hesenthaler (1621–1681), který velmi úspěšně prosazoval rozšíření Komenského učebnic, ho zklamal, protože neměl žádné hlubší porozumění pro základní myšlenku pansofie. – Ve čtvrtém svazku „Veškerých didaktických děl – Opera didactica omnia“ (1657), obsahujícím ty v Amsterdamu napsané práce, najdeme na začátku spis „Vita Gyrus“ (Vír života čili o rozmanitých příležitostech). Tam si můžeme přečíst: „Pln bolesti nad ztrátou těch prací, které jsem měl za nejvzácnější, totiž prací vševědných, rozhodl jsem se znovu to rozvážit a tím, že bych sledoval prameny věcí, spořádat, když ne úplnou soustavu onoho souladného díla, přece úplnější náčrt než dosud. . . . Avšak hle, znovu jsem přiveden zpět k oněm dětským studiím latiny, jakkoli mě tolikrát omrzela, a to z nejednoho nenadálého podnětu! . . . K tomu přistoupil požadavek některých předních mužů samého (amsterodamského) přeslavného senátu, abych podal ukázkou své metody na několika dorůstajících chlapcích.“ Komenský obdržel několik listů přátel, kteří obdivovali zvláště jeho spis „Nejnovější metoda jazyků“, a z nich Komenský cituje list superintendenta Adama Weinheimera (†1666) v Esslingu Magnu Hesenthalerovi. A potom Komenský píše: „Takového významu se ti zdá to, co jsi postřehl v Nejnovější metodě jazyků? Já vskutku, když se na všechno dívám znovu, nejsem se vším spokojen, na mou věru; o tolik více si jaksi přeji ve všech věcech (ve vlastních úvahách, výrociích, činech), že mi nic nestačí.“ A potom upozorňuje čtenáře na tři spisky, které také „Unum necessarium“, tj. Vědět, čeho komu třeba v životě a ve smrti i po smrti . . . (1668) uvádí jako ty, které vyvedou z didaktického labyrintu a vedou dále k pansofické koncepci pedagogiky, k úkolu nápravy lidských věcí. Ve vzpomínkách na tento „Labyrint“ (vedle jiných spisů) řekl tam Komenský: „Prokletá je každá hodina, každý okamžik jakékoli činnosti,

kteřou jsem jinak použil než na službu z lásky k Pánu a jeho učedníkům. K tomu počítám mimo jiné také zaměstnání, která byla pokládána za zvláště neobvyklá nebo za smělá. To platí také pro moje didaktické snahy, ke kterým mne vedla touha osvobodit školu a mládež z obtížných labyrintů. To bylo studium, kterému jsem se dlouho věnoval . . . Na věčnost ale děkuji svému Kristu, že on podporoval moje dílo tak dalece, až se zdařilo. Srovnajte s tímto čtvrtý svazek mých didaktických děl, zvláště páté, sedmé a osmé pojednání, jejichž názvy zní: 5. Východisko ze školských labyrintů na volné prostranství čili podle zákonů mechaniky sestavený didaktický stroj, 7. Živá tiskárna . . . , 8. Jak mládeži křesťanské navrátit ráj čili o nejlepším stavu škol podle ideje prvotní školy rajske“ (přeložil J. Patočka, Praha 1956).

Co se najde ve vyjmenovaných dílech víc než pouhá didaktika? Zde jde Komenskému o víc než obvykle „didaktikům“ 17. století, o víc než učení jazykům, o víc než pouhé zprostředkování znalosti, čímž by se zvýšila pouhá možnost jednání vědoucího a umožnila by mu prosazovat jeho mocenskou vůli. Zde jde o třístupňové pansofické vědění: o teorii (theoria), praxi (praxis) a chrézi (chresis), jak mnohokrát s důrazem vykládá „Machina didactica mechanice constructa – didaktický stroj“. Znalost pouhého „Co – quid?“ nestačí. Přes pochopení „Čím – per quid?“, v kterém se vědoucímu vyjasní, co Stvořitel během tvoření všech věcí měl na mysli, musíme dosáhnout vrcholu vědění, znalosti všech tvorů – „k čemu – ad quid adhibendum?“ k plodnému jednání, které se orientuje na Boží záměr a tak dokončuje podstatu věcí. Tím se stane pouhé vědění moudrostí, scientia universalis, ve které pansof – univerzálně moudrý člověk – zachovává, dokončuje a shromažďuje celý svět jako božský svět s jeho věcmi, bytostmi a lidmi sjednocenými v mírovém záměru Boha.

My všichni více nebo méně tkvíme v tradici chápání vědy podle Bacona Verulánského. Vědění, které se má a musí zprostředkovat člověku v nesmírném množství, zvětšíme rovněž možnosti jednání: „Vědění je moc“ – tak zní běžné Baconovo heslo. Tuto souvislost mezi vědění a jednáním, na niž Bacon ukázal, Komenský nechtěl a nemohl nechat nevyzkoušenou. Nemá se mezi nesmírné množství vědění a jednání vložit nějaká střední část – jeden stupeň zkoušky, jeden stupeň rozmyšlení, jak se má používat množství vědění, když jde o zlepšení lidských věcí? Pouhé vědění je slepé. Vědění se musí poučit samo o sobě, když jde o jednání zlepšující lidské věci. Ale musí se tak stát nikoli jen zvenčí – od institutů, státníků a vlád, od teologů a filozofů. Vědění jako vědění se musí samo povýšit, a to tak, že je třeba číst mezi řádky vědění objeveného světa, takže se proces takřka zastavuje a teprve potom pokračuje k chrézi, k lidskému splnění oněch možností jednání otevřených v pouhém baconovském vědění, ale dosud prázdných; člověk teprve potom jedná, když pochopil rationes rerum (řády a pravidla věcí) zaměřené k nápravě všech věcí, když v tomto smyslu přišel k rozumu.

S pansofickým vědění se tedy nedá dělat to a ono, nýbrž pouze to, co sleduje rationes rerum – pravidla věcí, co dává pozor na řád věcí, postřehnutý na druhém stupni vědění. Takové vědění orientované na zlepšení lidských věcí zakazuje nám dělat mnohé, co by se mohlo dělat.

Také tímto učením o třístupňovém vědění neodpovídal Komenský duchu

své doby, a teprve dnes, kdy tolik výsledků dosažených novodobou vědou, bylo zpochybněno, zvyšuje se náš zájem o jeho chápání vědy.

Pansofickým pedagogickým úkolem školy je přivést žáky na cestu tohoto třístupňového vědění. Teorie, praxe, chréze jsou dimenzemi Komenského pansoficko-pedagogického univerzalizmu. On je přesným protikladem k encyklopedistické učenosti v době rozvoje pokartesiánské speciální vědy. Pansof je protikladem polyhistora. Zde nejde o pouhé vědění toho či onoho, které by nechalo neřízené vůli člověka volné pole působení, nýbrž o vědění, které akceptuje zlepšení lidských věcí – blaho lidí – jako ve vědění objevenou humánní míru jednání. Opravdové (pansofické a univerzální) vědění je vždycky také sou-věděním, sou-věděním řádu celku (con-scientia – svědomí), sou-věděním o tom, co lidé mají dělat ve smyslu Jednoho a Celého pro Boha, lidstvo a svět. Čemu učí ars didactica, didaktické umění působivými prostředky rychlého, jistého a příjemného učení a vyučování, není v tom univerzálním porozumění vědění a v moudrosti odstrčeno, nýbrž teprve v nich je legitimováno jako humánně důležité. V Komenského univerzalizmu se didaktika jako pedagogika zdá být střední částí jeho pansofie směřující k zlepšení lidských věcí.

Tady se smí nadále mluvit, jak uvedeno, o technických zázracích tehdejší doby. Umění vyučování sub specie rerum humanarum emendatio – vzhledem k nápravě lidských věcí – není k nim přece homologické, nýbrž analogické. Pro Komenského jsou v roce 1642 („Via lucis – Cesta světla“) hodiny, knihtisk atd. sice cesty, na kterých svítí světlo Boha; ale nejsou ještě poslední univerzální cestou. Ona „Živá tiskárna“ je „takřka“ mechanicky konstruována a Komenský chtěl podle svých slov tímto spisem ukázat, že myšlenka, dosáhnout zlepšení škol zlepšením metody a tím zlepšení lidských záležitostí, nebyla marnou nadějí.

Komenského detailní znalost knihtisku poukazuje na jeho cenění knih vůbec. Pansofovi stačí tři knihy Boží: svět, mysl a Písmo svaté, ve kterých mu Bůh předvedl celý svět před očima. V nich umí pansof číst o věcech „co?“, „čím?“ a „k čemu?“ Pro mládež jsou Boží knihy přece ještě moc těžké. Proto pro ně musely být vyrobeny školní knihy, které však neměly být ničím jiným než výtvary z tří knih Božích. Jen tak odpovídají své pedagogické úloze, tj. uvádět děti do světa jako celku („Orbis sensualium pictus – Svět v obrazech“ aj.), aby znaly o věcech odpovědi na otázky „co?“, „čím?“ a „k čemu?“ a podle toho nechali věci působit. To všechno je ukázáno v šesté kapitole Pampaedie nazvané „Pambiblia – Vše knižnictví“.

K nejslavnějším školním knihám Komenského patří „Janua linguarum reserata – Dveře jazyků otevřené“. Je více než školní knihou pro učení jazyků. John Jonston (1603–1675) měl pravdu, když říkal, že Komenský v „Dveřích jazyků“ uspořádal slova tak, že vypadají takřka jako filozofická synopse.“ – „Naše ‚Janua‘, napsal Komenský v úvodě k svému spisu „Schola ludus – Škola hrou“, je opravdu dveřmi, ani ne tak k bezchybnému učení latinské řeči, nýbrž dveřmi, jimiž se od těchto her vstupuje okamžitě do encyklopedie reálných umění a věd.“ Nejprve, v průběhu 17. a 18. století, zobecnilo přehlížení pansofického principu, který byl základem této školní knihy; „Dveře“ pak se tak změnilly, že ztratily pansofický význam a dalo se s nimi počítat ve smyslu

„pedagogického realismu“, dalo se s nimi dělat něco libovolného, nepansoficky orientovaného, něco pouze užitečného. Přesně na tom se zakládá tak velký úspěch této knihy.

Komenského univerzalizmus byl ovlivněn chiliastickým očekáváním tisícileté říše, návratu a vlády Krista. Starce Komenského zmocní se netrpělivost a stíhá ho otázka, lze-li včas uskutečnit pansofickým vzděláním projekt lepšího světa („Panorthosia – Všenáprava“). Přicházejí mu pochybnosti. Jako „Eliáš“ se proto cítí donucen k bezprostřednímu politickému zásahu a ztrácí přitom – jak jsme již o tom hovořili – své přátele. Teď již nehledá technicko-didaktické zázraky, nýbrž hledá „machynku“ (Perpetuum mobile – věčný samohyb), jejímž cílem je demonstrovat věčné jednání Boha, které má za cíl zlepšení lidských poměrů lidmi, kteří se připojují k tomuto božskému toku jednání.

Tato machynka je, jak řečeno, „Perpetuum mobile – věčný samohyb“; Komenský věří, že teď před svou smrtí se blíží k jejímu vynalezení. Racionální věda nového věku ví, že perpetuum mobile je technickým nesmyslem. Tím se ovšem nestane pochybným to, co Komenský hledal ve své touze po lepším světě –, machynku totiž, která by demonstrovala lidem pansofický universalismus, závazný pro jejich jednání a pro štěstí lidstva.

Osvícené století likvidovalo tohoto Komenského. Možná, že bychom si ho měli připomenout, a stejně tak Herdera, kterého nazývali „osvícencem osvícení“. Co jsou nám platné moderní možnosti objevené vědou pro jednání, když pro nás ve vědě a spolužití lidí není vždycky měřítkem našeho jednání zajištění blaha všech lidí a celého světa. V podnětech univerzalizmu Komenského je skryta perspektiva, aby se didaktika stávala pedagogikou.

KLAUS SCHALLER

DIDACTICS AND PEDAGOGICS IN THE WORK OF COMENIUS

The study discusses the interrelations between didactics and pedagogics in the work of J. A. Comenius within historical context. The attention is drawn to the fact that the conception of Comenius's works on education as mere utilitarian didactical ones – as they have been received by many writers of the Enlightenment period – does not correspond to the original intention of Comenius. Confronting didactical endeavours of the time with Comenian concept of didactics based on the pansophical universalism, the author explains the specificity of pansophical know-

ledge and education which embraced intellectual, moral, social, religious aspects and were intended to prepare emendatio rerum humanarum. It is conditioned by the right understanding of the interrelations, namely between theoria – praxis – chresis; everybody has to develop ability to be able to answer the questions quid, perquid, ad quid adhibendum. The role of education in the centre of pansophic and panorthotic endeavours is connected with the fact how the didactics becomes the pedagogics.

Došlo do redakce: 18. 7. 1991

Autor: Prof. dr. KLAUS SCHALLER, Ruhr-Universität Bochum, Institut für Pädagogik, Universitätstrasse 150 (Postf. 102148) 4630 Bochum 1, BRD